

יחזקאל דר (עורך) חינוך בקיבוץ משתנה: מבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים

ירושלים ורמת-אפעל: מאגנס ויד טבנקין, 1998. 313 עמודים

במערכת הקיבוצית חלו בחמש-עשרה השנים האחרונות שינויים במידת השתתפות והמשימתיות שנכללו בהנחות הבסיסיות של צורת החיים הקיבוצית ואשר מבוטאות בעקרונות-הציר שלה. עקרונות אלה התבטאו במוסדות החינוך הקיבוצי, ובמיוחד בבתי-הספר הקיבוציים, שהתפתחו כ"בתי-הינוך" שראו בהענקת חינוך לא-ביריני לכל את יעד המרכזי. היה ניתן לצפות שהשינויים שחלו בקיבוץ ישפיעו על החינוך הקיבוצי, על תכניו ודרכי ארגונו, וכן על חניכי הקיבוץ המשותף ואישיותם. כמו-כן היה ניתן לצפות שהם ישפיעו על המחקר החינוכי ועל סדר-יומו – ממחקר ביקורתי על החינוך המשותף ועד מחקר משווה בין צורות החינוך הקיבוצי לתקופותיו ובינן לבין החינוך שמחוץ לקיבוץ. על רקע התפתחויות אלה כינס פרופ' יחזקאל דר חמישה-עשר מחקרים הבוחנים את דינמיקת השינויים שחלו בחינוך הקיבוצי בעשור האחרון. אחד הקשיים שחוקרי קיבוץ נתקלים בו הוא שהם דנים במערכת המצויה בתהליך השתנות מואץ שדפוסי העיקריים טרם התגבשו. מכאן, שתמונת-המצב ברגע נתון עשויה לשקף למעשה מציאויות שונות בו-זמניות או רק שלב אחד במציאות משתנה. פרשנות המציאות במצב זה עשויה לא לחזות את כיוון ההתפתחות או לפרש כיוון אפשרי אחד, ולא אחר. דוגמה לכך ניתן לראות בסיפא של ההקדמה של דר:

במבט מחקרי המתמקד בשינויים ומחפש אותם, יש סכנה שהחדש יטיל צל על הנמשך, המהפכה (אם גם לא טוטאלית...) תאפיל על מיוזג של ישן וחדש. חרף השינויים הרבים והמשמעותיים, הקיבוץ של אמצע שנות התשעים הוא עדיין קיבוץ. הוא מוסיף לקיים רמות של אחריות הדדית, שוויון כלכלי, שיתוף במערכות משק, בשירותים ובקבלת החלטות, יותר מכל ארגון חברתי אחר המוכר לנו. (שם, ע' 31)

הדברים נכתבו בפורים תשנ"ח (1998). אפשר שההתפתחויות מצביעות על השתנות משמעותית יותר וכי המחקרים המובאים נעשו בתקופות שאינן משקפות את המציאות הנוכחית, שכן התהליך התפתח מאז והשתנות הקיבוץ נמשכה. בספר ארבעה חלקים: הראשון מציג מבט כולל על החינוך הקיבוצי, ויתר השלושה מחולקים על-פי גילים: הגיל הרך, בית-הספר וגיל הנעורים – חלוקה זהה למעשה לזו הנהוגה במבנה המסורתי של מערכת החינוך בקיבוצים. יש לציין שכיום, רוב בתי-הספר הקיבוציים הינם אזורים ומחולקים על-פי המבנה החטיבתי של מערכת בתי-הספר בארץ. בחלקו הראשון של הספר מסכם דר, במאמרו "זהות משתנה", את תהליכי השינוי שעבר החינוך הקיבוצי במקביל להשתנותו של הקיבוץ. נראה לי שניתן לאתר, גם בניתוחו, את "הטיפוס האידיאלי" של החינוך הקיבוצי, המשמש לו נקודת מוצא וניווט לגבי השינויים שחלו בחינוך הקיבוצי, ואת ההשתנות באופיו של "החווה" בין חברי הקיבוץ לבין הקיבוץ. בשעתו כיניתי את השינוי ביחסים בין חברי הקיבוץ לקיבוץ כמעבר מ"יחסי אמנה" שבהם מרכז הסמכות בקיבוץ הוא הקיבוץ עצמו, כלומר החברה, ל"יחסי

חווה" שבהם מרכזו הסמכות בקיבוץ הם הפרטים (רוזוליו, 1993). דר טוען באותו מאמר כי "עם הזמן נתעמעמו לא במעט קווי התייחוס בין הקיבוץ לבין החברה הסובבת" (שם, ע' 34).¹ נראה לי שלקביעה זו יש כושר הסברה חזק יותר לשינויים שחלו בקיבוץ (ובכך, כמובן, למערכת החינוך, המהווה חלק מסוכני החברות של בני הקיבוץ). היה ראוי לערוך מחקר שיבחן זאת באמצעות ניתוח של תוכנית הלימודים בבית הספר הקיבוצי ושל שיטות הלמידה וההוראה בו, כגון שיטת הנושאים בקיבוץ הארצי ושיטת התהליכים של מרדכי סגל בכמה בתי ספר בקיבוץ המאוחד (1955).

באותו חלק מצוי מאמרו הביקורתי של עמנואל ברגמן, שבחן את החינוך המשותף הקיבוצי מן ההיבט הפסיכואנליטי. ברגמן מצא שהילדים שילמו מחיר בהתפתחות הרגשית. לטענתו, התנועה הקיבוצית לקתה באוטופיזם, וכי החלופה הנאותה לאוטופיזם היא רפורמיזם מפוכח. באותה רוח ועם מסקנות דומות כותבים אורה אביעזר, מ"ה ון אייזנדרון, אברהם שגיא וקדלו שוואנגל על המחירים ששילמו הילדים בבתי התינוקות והגיל הרך. הם מצאו חסכים רגשיים אצל הילדים בגלל ריבוי בעלי-התפקידים – הורים, מטפלות וכיוצא בהם – ובשל אי-יציבות ותחלופה רבה של המטפלות בבתי-הילדים. בבתי-ילדים שבהם נמצא סגל מטפלות יציב מותן חסך זה. במחקרם הם מציינים גם התפתחות יכולות של קשרים חברתיים בתחומים הקבוצתיים.

אותה גישה מצויה גם במאמר של רונית פלוטניק, הדנה בהשפעת המעבר ללינה משפחתית ובתפקוד ההורים חניכי הלינה המשותפת במצב של לינה משפחתית. היא הציגה גם את המתח הבינדורי בין קבוצת המייסדים, שדבקה בתזה של הלינה המשותפת, לבין הדור השני.

יעקב ליברמן דן בשינויים שחלו בבית-הספר היסודי, תחת הכותרת "מאוטונומיה תנועתית לאוטונומיה פרופסיונלית". במאמר הראה ליברמן שאם בשלב הקלסי שלו תפס הקיבוץ את עצמו כחברה מבודלת מסביבתה, בשלב הנוכחי הוא מהווה חלק בלתי-נפרד של אותה סביבה. המעבר מבתי-ספר מקומיים וקטנים המשולבים בקיבוץ לבתי-ספר אזוריים וגדולים גרם לשינוי ההדגשים החינוכיים מדגשים קהילתיים ואידיאולוגיים, שבמסגרתם היה כר-פעולה גם לתנועה, לתכנים של הקניית ידע וערכים אוניוורסליים. את הפיקוח מצד הקיבוץ והתנועה מחליף פיקוח רופף של ציבור ההורים, והזיקה העיקרית היא למערכת החינוך הכללית ולערכיה. לדעתי, פן זה מחזק את התזה של שיוך המערכת הקיבוצית לסביבתה, כנוכח בהערה לעיל. ארוה אברהמי מציגה במחקרה בצורה דומה את השינוי שחל בבתי-הספר, כאשר היא בודקת זאת גם על-פי התנועות הקיבוציות – הקיבוץ הארצי והתק"ם.

דר בודק את ההישגים הלימודיים בחינוך הקיבוצי לעומת ההישגים של חניכי בתי-ספר לא-קיבוציים. לטענתו, דיון זה הינו למעשה השוואה בין בתי-הספר הפרוגרסיביים, השמים דגש לא רק בהישג הלימודי אלא במכלול חיים שלם שקהילת בית-הספר עוסקת בו, לבין בתי-ספר אחרים. לפי מחקרו, בתי-הספר הקיבוציים מצויים "במקום טוב באמצע", במחצית העליונה של התפלגות בתי-הספר בישראל. ממצאיו מראים, לטענתו, שלשיטות החינוך הפרוגרסיביות יש בסופו של דבר יתרון המתבטא

1 לדעתי, הקיבוץ היה תמיד נטוע בחברה הסובבת וכבר העיר על כך אריק כהן (Cohen, 1983).

בהישגים לאורך זמן. עם זה, הוא מציין שנתוני הרקע המשפחתי משפיעים פחות אצל בני הקיבוצים מאשר מחוץ לקיבוץ.

לפי מאמרה של עדנה שוהם, בית-הספר הקיבוצי אינו מנצל מספיק את תוכניותיו הייחודיות להעמקת המסר החינוכי והרעיוני הייחודי שלו. דבר זה מצביע, כאמור לעיל, על השפעת השינוי בסביבה החינוכית ובסביבת הפעולה הקיבוצית על מערכת החינוך שלו.

רחל סינגר בדקה את מכוונות העתיד אצל בני הקיבוצים לנוכח השינויים שחלים בו. היא מצאה שמכוונות העתיד נהייתה אינדיווידואליסטית יותר מאשר קולקטיביסטית (לדוגמה, התכוונות לאפשרויות קריירה עתידיות יותר מאשר לשירות בצבא ולפעילויות לטובת הכלל). לפי ממצאיה, השינוי אצל בני הקיבוץ גדול יותר מאשר אצל בני העיר. יובל דרוור מצביע על שינויים במעורבותם ובהשפעתם של חברי הקיבוץ על המערכת החינוכית בשכבת הנעורים. לטענתו, הגיוון במערכת החינוכית ופתיחותה הינם תוצאה של היחלשות עוצמתה החינוכית.

שני מחקרים שמן הראוי להתייחס אליהם בנפרד דנים בזיקתם של חניכי הקיבוץ השינופי ליהדות. זהבית גרוס בדקה את אופי הזיקה ליהדות אצל תלמידי בית-הספר הקיבוצי, ומצאה כי ההתקשרות נעשית דרך מושגים לאומיים וטריטוריאליים, תוך שלילת הרכיב הדתי כחלק מזהותם. איני סבור שהשינוי שחל בנושא זה נובע מהשתנות צורת החיים הקיבוצית, מכיוון שהשתנות צורת החיים היא לכיוון הליברלי, שהינו חילוני במהותו, ולא לאומי-דתי. מעניין לציין את מחקרו של מרדכי בר-לב ז"ל מן הקיבוץ הדתי, היחיד בספר הדין בחינוך בקיבוץ הדתי, שמצא כי המרכיב הדתי תרם בקיבוץ הדתי הקלסי לחיזוק הקולקטיביזם, ואילו כיום הוא מחזק את הפן האינדיווידואליסטי.

ארוזה אברהמי מצאה אצל בני הקיבוץ בשנות התשעים עמדות אינדיווידואליסטיות אך גם משימתיות. היא מחזקת את התזה של בן-רפאל וגייטס (1993) – שהמהפכה בקיבוץ אינה כוללנית – השונה מעמדתי (רוזוליו, 1999) ומעמדתו של רביד (1999). אנו טוענים שהמהפכה הינה כוללנית, וכך אני מפרש את השינויים בעמדותיהם של חברי הקיבוץ כפי שהם משתקפים, בין היתר, אצל פלגי ושריר (2001). אני סבור שמגמה זו משתקפת גם במחקרים המוצגים בספר, אם כי יחזקאל דר, עורך הספר, נוטה לקבל את גרסתם של בן-רפאל וגייטס. לי נראה שרוב המחקרים מצביעים על מגמה של שינוי מהפכני במערכת הקיבוצית, דבר שמסתבר יותר ויותר בשנת 2002, כארבע שנים לאחר יציאתו של הספר לאור. מה שבולט בספר הוא שהמערכת החינוכית משקפת את השינויים בקיבוץ, או במילים אחרות, שהסביבה החברתית מבנה את המציאות ובעקבותיה גם את החינוך. תרומתו של הספר חשובה בכך שהיא משלימה את הבנת הבמה שעליה מתרחשים התהליכים החברתיים, עובדה המאפשרת לנו להבין טוב יותר את התהליכים החלים בקיבוץ.

מקורות

- בן-רפאל, א' וגייטס, ע' (1993). "תפיסות של שינוי בקיבוץ". מחקר הקיבוץ במפנה המאה, ה.
- סגל, מ' (1955). מסות בחינוך. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- פלגי, מ' ושריר, ש' (2001). סקר דעת הקהל בקיבוצים בשנת 2001 והצגת השינויים בעמדות לאורך 12 שנה. חיפה: אוניברסיטת חיפה, המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי.
- רביד, ש' (1999). נורמות וערכים – שינוי או מהפכה. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ויד טבנקין.
- רוזוליו, ד' (1993). השינוי בקיבוץ וחקר הקיבוץ. רמת-אפעל: יד טבנקין.
- רוזוליו, ד' (1999). השיטה והמשבר. תל-אביב: עם עובד.
- Cohen, E. (1983). "The Structural Transformation of the Kibbutz". In E. Krausz (ed.), *The Sociology of the Kibbutz* (in the series *Studies of Israeli Society*, No. 2, pp. 75–114). New Brunswick: Transaction Books.

דני רוזוליו

אוניברסיטת חיפה ומכללת הגליל המערבי